

ВІДГУК

офіційного опонента кандидата філологічних наук,
старшого наукового співробітника відділу
стилістики, культури мови та соціолінгвістики
Інституту української мови НАН України Рудої Олени Григорівни
на дисертацію Федорової Анни Петрівни
«Реалізація комунікативних стратегій і тактик у мовленні
сучасних українських політичних експертів і технологів»,
подану до захисту на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 035 «Філологія»

Актуальність теми дисертації. Політичні процеси в Україні останніх десятиріч, а саме висока політична конкуренція всередині країни, супроводжена запеклою боротьбою ідеологій, зовнішня загроза, а нині й повномасштабна війна проти нашої держави, пояснюють незмінний інтерес суспільства до політичних подій та зацікавлення породженого цими подіями дискурсу в усіх галузях гуманітарного знання. Лінгвістика не тримається осторонь цих тенденцій. Українські мовознавці вже опанували базові категорії політичної комунікації, постійно уточнюють її понятійно-термінологічний апарат, розробляють інтегровані методологічні підходи в межах новітніх дослідницьких напрямів, зосереджуючи особливу увагу на комплексному аналізі мовної особистості суб'єктів політичного дискурсу.

Пошукам наукового розв'язання окреслених проблем присвячена й подана до захисту дисертація А.П. Федорової «Реалізація комунікативних стратегій і тактик у мовленні сучасних українських політичних експертів і технологів», у якій зроблено вдаль спробу з'ясувати специфіку прагмалінгвальної організації мовлення фахівців із політичної комунікації. Виконавиця роботи поставила перед собою завдання розробити типологію комунікативних стратегій і тактик та їхнє мовне втілення, припустивши, що ці суб'єкти політичного дискурсу мають якийсь особливий стратегічно-тактичний і лінгвостилістичний арсенал, який забезпечує реальний мовленнєвий вплив на обрану аудиторію чи й широкі маси.

Справді, є підстави для такого припущення з огляду на виокремлення експертного політикуму як окремого суб'єкта соціальних відносин, ба більше, як окремого професійного цеху в економіці держави. Політичні експерти, хоч як вони себе називають – оглядачами, аналітиками, блогерами тощо, – поза тим, що є «тлумачами» політичних подій і смислів для широких суспільних кіл, виконують роль поширювачів тих чи тих точок зору, наративів, аксіологічних цінностей у соціумі. Вплив цієї когорти комунікаторів на суспільну думку колосальний; його можна порівняти хіба що з впливом традиційних медіа, які сьогодні здають свої позиції перед цифровими форматами. Цим впливом не можна легковажити з кількох причин. По-перше, будь-яке суспільство, а особливо українське, яке живе в реаліях війни, повністю занурене в політичний дискурс, який увібрав у себе решту аспектів життя – безпекові, соціальні, економічні, культурні тощо, – потребуючи інтерпретації навколишніх політичних процесів. Із цим завданням – медіацією меседжів політиків, фокусуванням уваги на певних подіях, розставлянні акцентів – чудово справляються політичні комунікатори. По-друге, думка політичних експертів традиційно викликає більше довіри з боку громадян на противагу риториці представників влади й професійних політиків, у якій часто вбачають заангажованість та обмеженість інституційною доктриною.

Згадка про політичних експертів і технологів у назві дисертаційної роботи відразу ж викликає запитання, чи можна цих суб'єктів політичного дискурсу ставити в один ряд і припускати єдині для них і тих прагматичні цілі, а отже, й лінгвальні засоби для їх досягнення. Адже уважне спостереження за політичним життям в Україні дає підстави стверджувати, що це різні об'єкти дослідження: технологи швидше є закулісними творцями наративів, розробниками глобальних стратегій, тоді як експерти (оглядачі, аналітики, коментатори тощо) – виконавцями окремих завдань у межах політичної комунікації. Вже в тексті роботи дисертантка узагальнює цих суб'єктів під назвою «фахівці з політичної комунікації», пояснюючи, що в українських реаліях спостерігається дифузія цих ролей, адже «відрив тактики від стратегії перетворює комунікативний процес на хаотичне реагування (ситуативний популізм), тоді як стратегія без дієвої тактики

залишається суто декларативною конструкцією» (с. 70). Як один із головних висновків проведеного дослідження А.П. Федорова наводить чітку диференціацію між мовленнєвою поведінкою політичних експертів і політичних технологів, що вмотивовано відмінними комунікативними інтенціями, різною цільовою аудиторією та професійними завданнями. Авторка роботи не випускає з уваги те, що нерідко стратеги політичних кампаній або політичні консультанти мають публічні виступи як «незалежні політичні оглядачі». У такому разі аналітичний коментар стає прихованою політичною технологією, що має на меті не об'єктивне інформування, а пропаганду, просування інтересів конкретного політичного актора, тобто відпрацювання «замовлення» на здобуття, утримання або легітимацію влади. Тож «ангажована експертиза» в Україні відкриває широкі можливості для безперешкодного маніпулювання свідомістю громадян.

Дослідження здійснене в річищі комунікативної лінгвістики; його виконавиця використовує теоретичні рами, методологічні підходи та понятійний апарат теорії комунікативних актів, прагмалінгвістики, частково соціолінгвістики, конфліктології та критичного аналізу дискурсу. **Теоретичне значення** роботи полягає в уточненні низки понять, як-от *комунікативні стратегія й тактика; комунікативна, мовленнєва та вербальна стратегії; комунікативний та мовленнєвий акт; базових понять прагмалінгвістики: інтенція, перлокутивний ефект, ілокутивна сила, комунікативна конвергенція та дивергенція, моделі мовленнєвої поведінки, комунікативний конфлікт, а також інвектива, мовленнєва агресія, маніпуляція, політичний тролінг та ін.* Запропоноване А.П. Федоровою теоретико-методологічне підґрунтя аналізу політичного дискурсу є цінним для української дискурсології напрацюванням, оскільки впорядковує термінологічний апарат розвідок у межах цього наукового напрямку, розширює його та поглиблює наукові уявлення про політичну комунікацію в сучасному вітчизняному мовознавстві.

У світовій та українській лінгвістиці достатнього опрацювання дістали питання прагмалінгвістичної організації мовлення політичних лідерів, зокрема й перших осіб держав – президентів і прем'єрів, що засвідчує масив наукових розвідок, опрацьованих дисертанткою і розміщених у списку використаної

літератури. **Наукова новизна поданої до захисту роботи** полягає в розробленні не дослідженої досі теми мовної репрезентації в політичному дискурсі посередників між власне політичними діячами та громадськістю, які, по суті, є творцями цього дискурсу, а значить, конструкторами картини світу українців у надскладний для держави воєнний час, а також у продуманій систематизації й аналізі не досліджуваного раніше емпіричного матеріалу.

Практичне значення результатів дослідження полягає в можливості запозичення його теоретико-методологічних підходів для вивчення комунікативної взаємодії в решті дискурсів – педагогічному, медійному, науковому, зрештою, особистісному, а також у потенціалі використання зібраного матеріалу для досліджень різних аспектів політичної комунікації, зокрема маніпулятивного впливу. Також положення роботи й висновки можуть стати у пригоді під час укладання навчально-методичних і просвітницьких матеріалів.

Характеристика основних положень дисертаційної роботи. Дисертаційна робота «Реалізація комунікативних стратегій і тактик у мовленні сучасних українських політичних експертів і технологів» є завершеним, самостійно здійсненим, логічно побудованим дослідженням. Вона містить глибокий теоретичний огляд, який комплексно охоплює досліджувану проблематику, ґрунтовний аналіз емпіричного матеріалу з використанням доцільно підібраного лінгвістичного інструментарію. Структура роботи відповідає чинним вимогам до кваліфікаційних наукових праць: вона містить анотації двома мовами, вступ, три розділи з висновками до кожного, загальні висновки, списки використаної літератури та джерел і додатки. У дисертації представлено 15 публікацій авторки, 6 з них – наукові статті у фахових виданнях.

У першому розділі А.П. Федорова викладає теоретико-методологічне підґрунтя роботи, даючи визначення засадничих для дослідження понять, як-от *комунікація, мовленнєва діяльність, комунікативний акт, політичний дискурс, мовна особистість*. Робота демонструє обізнаність авторки у численних дослідженнях українських та зарубіжних авторів з обраної проблематики. У ній розглянуто масив уже розроблених класифікацій комунікативних стратегій залежно від специфіки дискурсу, типу комунікації та інтенцій мовця, а відповідно,

й комунікативних тактик, вибір яких визначає обрана стратегія – кооперативна чи конфронтаційна. Дисертантка обґрунтовує вибір класифікаційних моделей стратегій Олега Семенюка та Валентини Паращук, авторів посібника «Основи теорії мовної комунікації», та Ольги Яшенкової, які після критичного осмислення кладе в основу власної типології стратегічно-тактичного комплексу.

Особливої уваги заслуговує визначення авторкою особливостей та функцій українського політичного дискурсу. Його унікальність А.П. Федорова вбачає в динамічній трансформації концептуальної структури та виразній прагматичній орієнтації на євроінтеграційний і мілітарний вектори.

Другий розділ дисертації містить власне лінгвопрагматичний аналіз виступів і дописів, інтерв'ю та інших форм публічної комунікації українських політичних експертів, на підставі якого дисертантка складає типологію базових комунікативних стратегій і тактик у цьому дискурсі. А саме виокремлюючи в зібраному емпіричному матеріалі вербальні маркери на лексико-семантичному, морфологічному та синтаксичному рівнях мовної системи, дослідниця робить висновок про чіткі тактико-стратегічні моделі, зафіксовані в сучасній українській політичній комунікації. Здійснений статистичний підрахунок дав змогу А.П. Федоровій визначити вагу кожної моделі в загальній вибірці, констатувати переважання інформаційно-інтерпретаційної стратегії та найменшу частку стратегії самопрезентації як експлікатора ідіостилу мовної особистості. Авторка справедливо зауважує, що вибір тієї чи тієї комунікативної тактики все ж залежить від жанру комунікації, інтенцій та соціокультурного контексту.

Третій розділ дисертації присвячено аналізу ідіостилів суб'єктів політичної комунікації, на підставі якого висновується їхній комунікативний вплив. А.П. Федорова слушно зауважує, що заради сугестивного впливу на суспільну свідомість, а також для конструювання та підтримання суспільного авторитету політичні комуніканти мусять дбати про вибір відповідних комунікативних тактик та мовних засобів, а також майстерно володіти прикладними інструментами – від спін-докторингу та фреймінгу до точкового таргетування цільових аудиторій через специфічні медійні канали. Це вимагає від них ґрунтовної підготовки, сформованої мовної та мовленнєвої компетентності для

оптимального вибору засобів різних рівнів мовної організації: від інтонаційних і просодичних засобів, як-от темп, ритм, наголос, паузи, сила голосу, відповідної лексики (емоційно-експресивної, інвективної, пейоративної, метафор, перифраз, прецедентних одиниць, фразеологізмів тощо) до певних граматичних форм, а також стилістичних засобів. Визначити лексико-фразеологічні й синтаксичні інструменти втілення домінантних стратегій дисертантці дає змогу ґрунтовний лінгвістичний аналіз емпіричного матеріалу. На підставі ретельного аналізу експресивного потенціалу мовлення та засобів мовного впливу дослідниця виокремлює мовні маркери комунікативної поведінки та визначає характерні риси мовної особистості політичних експертів і технологів.

Заслуговує на цілковите схвалення підхід А.П. Федорової до аналізу мовленнєвої діяльності політичних експертів у межах теорії мовної особистості з оперттям на теоретико-методологічний апарат цього напрямку. Ба більше, мовну особистість експертів авторка роботи досліджує у зв'язку з новими тенденціями функціонування інформаційного простору: розвитком цифрових медіа, соціальних мереж, різноманітних платформ із відповідним інструментарієм поширення наративів. Це дає підстави визначити головні ознаки політичної комунікації в Україні: високу жанрову варіативність, стрімку неологізацію, активізацію елементів вербальної агресії та підвищену експресивність висловлювань.

Стратегічний потенціал політичної комунікації реалізується через консолідацію суспільства навколо певних ідеологем. Цінним науковим набутком А.П. Федорової, на нашу думку, є визначення механізмів формування наративу за допомогою використання тактики солідаризації.

Змістове наповнення роботи, рівень теоретичного узагальнення, практична реалізація й апробація роботи дають підстави вважати дисертацію А.П. Федорової «Реалізація комунікативних стратегій і тактик у мовленні сучасних українських політичних експертів і технологів» цілісною й завершеною науковою кваліфікаційною працею, що відповідає сучасним вимогам до досліджень у філології. Умотивованим підсумком дослідження є його висновки. Вони цілком узгоджуються зі змістом дисертації, чіткі, лаконічні, термінологічно насичені.

Відсутність порушення академічної доброчесності. Під час ознайомлення з дисертацією не виявлено порушень вимог до академічної доброчесності: текст роботи оригінальний, аналіз публікацій дисертантки засвідчив їхню відповідність вимогам щодо оприлюднення результатів дослідження.

Основні положення та результати дисертаційної роботи висвітлено у 15 публікаціях, з них 5 – статті у наукових фахових виданнях України, 1 стаття – в закордонному науковому виданні, 9 тезах апробаційного характеру.

Зауваження до дисертації:

1. Виклад теоретико-методологічних засад роботи в першому розділі дисертації переобтяжений надто детальним висвітленням понять, які мають опосередковане відношення до основного предмета аналізу, містить цитування та покликання на наукові джерела, які мусують одну й ту саму думку, що подекуди створює ефект «термінологічного туману»; натрапляємо на залучення ілюстративного матеріалу до так званих теоретичних частин роботи, а обширного огляду наукової літератури – до розділів, присвячених аналізу самостійно зібраного матеріалу. Це спричиняє структурну диспропорційність роботи, перекіс у бік теоретизування.
2. У дисертації чітко не вказані лінгвальні характеристики зібраного для дослідження емпіричного матеріалу, який дав змогу виокремити застосовувані комунікативні стратегії й тактики. Чи це окремі фрагменти речень, чи речення, чи мікротеми, а чи більші текстологічні одиниці? Зіставлення стратегічно-тактичного й вербального арсеналів політичних експертів і технологів потребувало б залучення співмірного за різними характеристиками матеріалу, можливо, його розмежування в суцільній вибірці. Також бажано було б вказати саму вибірку, тобто загальну кількість проаналізованих текстових фрагментів або мовленнєвих актів.
3. Вважаємо методологічним прорахунком спробу застосувати «метод лінгвістичної статистики», як його називає авторка роботи (с. 20), для кількісного опрацювання зібраного фактичного матеріалу, точного визначення відсоткового співвідношення стратегій і тактик. Окреслення тенденцій на основі такого обсягу

матеріалу було б цілком достатньо для підтвердження об'єктивності спостережених закономірностей.

Роботу значно посилив би всебічний аналіз ідіостилю конкретного суб'єкта (чи кількох конкретних суб'єктів) політичної комунікації, а не узагальнення характерних для представників усього політичного медіапростору вербальних маркерів чи прагматичних прийомів. Порівняння комунікативних стратегій і тактик, а також способів їх вербального вираження у мовленні різних представників українського політичного середовища стало би вагомим внеском у розвиток української лінгвоперсонології.

Вважаємо за потрібне наголосити, що зазначені зауваження та міркування в жодному разі не применшують наукову цінність отриманих результатів дослідження, а лише вказують на можливі перспективи, тож можуть бути враховані в подальших наукових розробках авторки.

Загальний висновок. Дисертаційна робота А.П. Федорової «Реалізація комунікативних стратегій і тактик у мовленні сучасних українських політичних експертів і технологів» є ґрунтовним, завершеним науковим дослідженням, що вирізняється актуальністю, міждисциплінарністю та високим рівнем наукової новизни. В роботі запропоновано системний, комплексний і багатоаспектний аналіз мовних механізмів та засобів реалізації комунікативного впливу, використовуваних представниками сучасного українського політичного експертного середовища. В ній систематизовано найбільш типові комунікативні стратегії та проаналізовано тактики їх реалізації з урахуванням екстралінгвістичних чинників, зокрема соціокультурного, суспільно-політичного та медійного контекстів. Виокремлено провідні тенденції, характерні для сучасного українського політичного дискурсу, а також комунікативні маркери в мовленні української експертної політичної еліти, що дає дисертантці підстави стверджувати про формування унікального національного дискурсивного простору.

Наукові положення та висновки, сформульовані в дисертації, є аргументованими, підтвердженими емпіричними даними, мають практичну значущість для дослідників політичного дискурсу в Україні. Окремі висновки

здійсненого дисертанткою аналізу – зокрема щодо функцій дискурсу, кожна з яких має свій чітко визначений спектр мовних засобів реалізації – збагачують емпіричну та теоретичну базу теорії мовної особистості.

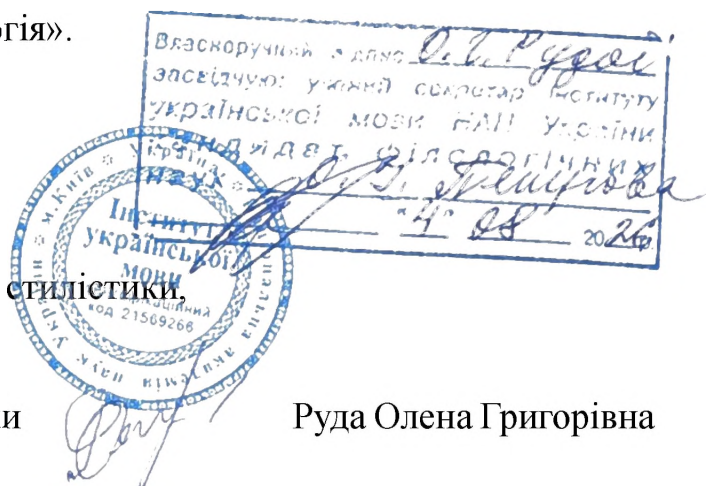
Вважаємо за потрібне наголосити на виборі репрезентативного кола сучасних українських експертів і технологів, мовлення яких аналізується, та достатній джерельній базі дисертації. Загальний науковий рівень дисертації, належне опрацювання наукової літератури, достовірність та обґрунтованість основних його положень цілком відповідають установленим вимогам до робіт такого типу.

Окремі висловлені зауваження, радше окреслені перспективи майбутніх досліджень, не впливають на загальну позитивну оцінку виконаної роботи. Адже дисертація А.П. Федорової – це завершене самостійне дослідження важливої для сучасної лінгвістики наукової проблеми. Його результати сприятимуть поглибленню теоретичних засад політичної лінгвістики.

Дослідження відповідає вимогам до оформлення дисертацій, порядку присудження наукового ступеня доктора філософії, затвердженим Наказом МОН України від 12.01.2017 № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31.05.2019) і постановою КМ України від 12.01.2022 № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (зі змінами, внесеними згідно Постанови КМ України № 341 від 21.03.2022 року), а його авторка, Федорова Анна Петрівна, заслуговує на присудження їй ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 «Філологія».

Офіційний опонент:

кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу стилістики,
культури мови та соціолінгвістики
Інституту української мови НАН України

Руда Олена Григорівна